

FEMICIDE IN NEDERLAND

EEN KWALITATIEF ONDERZOEK NAAR DE ERVARINGEN VAN DESKUNDIGEN
OMTRENT PREVENTIEMAATREGELEN VOOR FEMICIDE IN NEDERLAND

Bacheloronderzoek

Interdisciplinaire Sociale Wetenschap

Miek Boverhuis

Universiteit Utrecht

Abstract

Of all women murdered between 2018 and 2022 in the Netherlands, the police identified a suspected perpetrator in 99% of the cases. In 58,5% of the cases the murder was attributed to the woman's partner or ex-partner. In comparison, 4,1% of male murder victims can be attributed to their partner or ex-partner. This research will explore to which factors the varying percentages between male and female murder victims can be ascribed, the level of effectiveness of the current measures and offer suggestions for improvement to prevent femicide in the Netherlands. Although there are several definitions of femicide, this research will focus solely on female murder victims that have fallen victim to their (ex-) partners in the Netherlands. Femicide can be explained by various factors, such as gender inequality or coercive control in relationships. During the research-phase, no action plan had been published in the Netherlands for combating femicide. In order to lay the foundation of such an action plan, this research explores the question: *What are the experiences of experts regarding the current prevention measures for femicide in the Netherlands?* Nine experts were interviewed, all of whom have dealt with femicide from a different field of expertise. Through semi-structured in-depth interviews, the participants were asked about their view on the current prevention measures, any improvements they have identified and their view on preventing femicide in the future. Based on these interviews, a need for more in-depth knowledge of coercive control and how to identify it has come forward as a crucial factor. In order to do this, coercive control must become punishable by law. Another important factor has been to increase the recognition and awareness of the adverse effects of gender inequality to prevent femicide in the future. This would require an increased cooperation between aid organisation and law enforcement, and the opening of more care centres throughout the Netherlands. Additionally, more research is required to identify and measure effective preventative measures to tackle femicide specifically in the Netherlands.

Inhoudsopgave

1. Theoretisch kader	6
1.1 <i>Gender en de samenleving</i>	6
1.2 <i>Partnergeweld</i>	7
1.3 <i>Daders</i>	7
1.4 <i>Beleid en preventie in Nederland</i>	9
1.5 <i>Beleid en preventie in het buitenland</i>	10
2. Methode	12
2.1 <i>Onderzoeksdesign</i>	12
2.2 <i>Participanten</i>	12
2.3 <i>Analyse</i>	13
2.4 <i>Positionaliteit en limitaties</i>	13
2.5 <i>Ethisch aspect</i>	14
3. Analyse	15
3.1 <i>Het begrip femicide</i>	15
3.2 <i>Voortekenen van femicide</i>	16
3.3 <i>De invloed van gender en de samenleving</i>	17
3.4 <i>Daders</i>	18
3.5 <i>Beleid en preventie</i>	19
4. Discussie	24
Referentielijst	28
Bijlage 1: Codeboom	32

Femicide in Nederland

Solaine (33), Natalia (35), Megan (15), Eva (28), Clarinda (34), Tiny (73), Sidney (21), Sonja (75), Rachel (30), Shella (30), Negar (23), Shanty (24), Yerma (30), Samantha (33), Jane (65), Manuela (34), Silvana (36), Maria (43), Rubia (52), Sophia (58), Jessica (45), Elena (31), Gita (35), Naomi (35), Shelley (22), Esther (29), Dimi (30), Gea (48), Carolien (39), Willeke (40), Ingrid (54), Marjolein (35), Gina (26) en Gülcan (31), Edita (42), Sophie (24), Reagan (42), Nataschja (44), Bianca (29) Wilma (50) en met hun nog vele anderen.

Dit zijn de namen van een aantal vrouwen die in de afgelopen jaren slachtoffer zijn geworden van moord of doodslag in Nederland (Atria, 2023). Vrouwen van verschillende afkomsten, leeftijden, religies en sociale klassen. Toch hebben zij allemaal één ding met elkaar gemeen: zij zijn allen vrouwen die om het leven zijn gebracht door hun (ex-)partner, ook wel femicide genoemd.

Gedurende een periode van vier jaar (2016-2020) was er in 95% van de moorden en doodslagen in Nederland een dader in beeld bij de politie. Hiervan was bij de vrouwelijke slachtoffers in 56,4% van de gevallen de (ex-)partner de vermoedelijke dader (CBS, 2021). Dit betekent dat zes op de tien vrouwen die in deze periode om het leven zijn gebracht, vermoedelijk zijn omgebracht door hun (ex-)partner. Deze cijfers blijven door de jaren heen onveranderd. Wanneer dit wordt vergeleken met de mannen die in deze periode zijn vermoord door hun (ex-)partner, was dit slechts bij 4,1% van alle moorden en doodslagen het geval (CBS, 2023). Mannen domineren wereldwijd de moordstatistieken, zowel als dader als slachtoffer. De overgrote meerderheid van de moorden op mannen vonden over het algemeen plaats buiten de privésfeer, bijvoorbeeld in het criminele circuit. Wanneer we specifiek kijken naar de categorie moordslachtoffers door (ex-)partners, is er sprake van overwegend vrouwelijke slachtoffers. In veel gevallen vinden de moorden in de privésfeer plaats, waardoor voor hen veiligheid achter hun eigen voordeur allesbehalve vanzelfsprekend is (UN Women, 2022).

Dit fenomeen wordt ook wel femicide of vrouwenmoord genoemd. Hoewel femicide op verschillende manieren gedefinieerd is, werd de term voor het eerst aan het licht gebracht in 1976 door Diana Russell op het Internationale Tribunaal op Misdaden tegen vrouwen (Russell & Harnes, 2001). Zij definieerde femicide als een daad die was ingegeven door een patriarchale en vrouwonvriendelijke cultuur. In 2001 definieerde zij de term opnieuw en herformuleerde het naar het doden van vrouwen door mannen omdat zij vrouw zijn, in verslagen van de Verenigde Naties ook wel 'gender-related killings of woman and girls' genoemd (UN Women, 2022).

Hierbinnen wordt er vaak gekeken naar de moord op vrouwen door intieme partners of familie. Om een afgebakende term te gebruiken wordt binnen dit onderzoek femicide gedefinieerd als *de moord op een vrouw door een partner of ex-partner*, waarbij er enkel gekeken is naar de huidige trends in Nederland.

In de laatste jaren wordt er steeds meer onderzoek gedaan naar de patronen en kenmerken van femicide. Hieraan wordt veelal huiselijk geweld gekoppeld als één van de voortekenen (Monckton Smith, 2020). Risicofactoren en het daderprofiel van partnergeweld zijn onderzocht en hierbinnen zijn volgens Verwijs en Lünemann (2012) duidelijke patronen te vinden, zoals intimidatie, jaloezie, eerdere geweldsplegingen en stalking. De United Nations (2018) noemden moorden die gepleegd zijn door intieme partners zelden spontaan of willekeurig. Monckton Smith (2020) omschrijft in haar onderzoek de acht voorspellende fases die doorlopen worden bij femicide, van eerste ontmoeting tot aan de moord door de partner of ex-partner. Femicide is volgens haar niet te definiëren als een uit de hand gelopen ruzie, maar is bijna altijd een moord met voorbedachten rade.

Ondanks de informatie die er bekend is over femicide en zijn aanloop, lag er tot op heden nog geen duidelijk plan vanuit de overheid voor het tegengaan van dit probleem. Daarnaast was er binnen bestaand beleid gericht op partnergeweld in Nederland, volgens onderzoek van het College voor de Rechten van de Mens (2023), nog onvoldoende sprake van een gender sensitieve aanpak in beleid, gemeenten en Rijksoverheid.

Het onvoldoende erkennen van femicide is volgens Bouzerdan en Whitten-Woodring (2018) problematisch. Zij stellen dat totdat geweld tegen vrouwen wordt gedefinieerd als een vorm van repressie en een bedreiging voor de fysieke veiligheid van vrouwen, er niet vanuit kan worden gegaan dat er veel wordt gedaan om dit te voorkomen. Verder stellen zij dat beleid dat gericht is op het voorkomen van geweld tegen vrouwen waarschijnlijk niet tot stand komt tenzij dit concept wordt verbonden aan concrete misdaden tegen vrouwen. Preventiemaatregelen zullen dus alleen tot stand komen wanneer er naam wordt gegeven aan het probleem.

Dit onderzoek speelt dan ook in op het concrete maatschappelijke belang voor het erkennen van het probleem, het identificeren van de visie van deskundigen op de huidige preventiemaatregelen voor het tegengaan van femicide, het identificeren van eventuele verbeterpunten en het formuleren van aanbevelingen als basis voor een concreet plan van aanpak in Nederland. Dit wordt in kaart gebracht aan de hand van kwalitatieve interviews met deskundigen in Nederland, van een slachtofferadvocaat, tot onderzoekers en hulpverleners.

Hierbij wordt het probleem vanuit verschillende expertises belicht, om op deze manier antwoorden te geven op de hoofdvraag:

Wat zijn de ervaringen van deskundigen omtrent de huidige preventie maatregelen van femicide in Nederland?

1. Theoretisch kader

1.1 Gender en de samenleving

Tijdens de tweede feministische golf, aan het eind van de twintigste eeuw, werd geweld tegen vrouwen direct in verband gebracht met sekseongelijkheid en cultuurhistorische tradities die de onderdrukking en het geweld tegen vrouwen legitimeerden (Römkens, 2010). Wanneer men naar geweld tegen vrouwen kijkt moet de gendergerelateerde socialisatie theorie in acht worden genomen. De gender gerelateerde socialisatie theorie stelt dat aan de hand van iemands gender het juiste gedrag en de juiste attitudes worden aangeleerd door het gezin en de algehele cultuur waarin een persoon opgroeit. De niet-fysieke sekseverschillen zijn een product van socialisatie (Carter, 2014). West en Zimmerman (1987) omschrijven dit als 'doing gender'. Zij stellen dat kinderen vanaf jongs af aan aangeleerd krijgen naar welke sociaal gestructureerde rollen zij zich moeten gedragen. Door het volgen van deze typische 'mannelijke' en 'vrouwelijke' rollen worden deze in stand gehouden.

Browne (2017) kijkt hierbij niet alleen naar sociaal gestructureerde genderrollen, maar richt zich tot mogelijke ernstige gevolgen hiervan. Hij stelt dat gendergerelateerde socialisatie leidt tot gendergerelateerd geweld. Kinderen maken vanuit huis en door hun omgeving voor het eerst kennis met de machtsverschillen tussen sekse, genderspecifieke stereotypen en verwachtingen. Door deze gendergerelateerde socialisatie zit in de geest van een dader een diepgewortelde houding ten opzichte van gender (Browne, 2017). Hierdoor kan gendergerelateerde socialisatie een verklaring zijn van gendergerelateerd geweld.

Deze diepgewortelde houding ten opzichte van gender kan in verband worden gebracht met de patriarchale theorie. Deze theorie verklaart bepaalde vormen van geweld tegen vrouwen aan de hand van een patriarchale samenleving (Liem et al., 2018). In een patriarchale samenleving zullen diegenen met de macht – mannen – diegenen zonder macht – vrouwen – controleren door geweld uit te oefenen, om te voorkomen dat hun dominante positie bedreigd wordt (Liem et al., 2018). Çetin (2015) die zich specialiseert in femicide in Turkije, ziet

femicide echter niet als gevolg van een patriarchale samenleving, maar als gevolg van een veranderende samenleving. Hij beschrijft het doden van vrouwen als een conflict van veranderende statussen tussen man en vrouw. Door het verdwijnen van traditionele normen en de groeiende status van vrouwen op sociaaleconomisch gebied ontstaan er meer conflicten. Vrouwen voelen tegenwoordig meer vrijheid om eigen keuzes te maken en durven eerder in opstand te komen, bijvoorbeeld door het aanvragen van een scheiding. Hierdoor zouden mannen zich bedreigd kunnen voelen en bang zijn hun dominante positie te verliezen. Çetin (2015) ziet femicide dan ook wel als een moord op opstand.

1.2 Partnergeweld

Partnergeweld wordt binnen de literatuur vaak opgedeeld in twee vormen, situationeel geweld en intiem terrorisme. Situationeel geweld ontstaat uit verstoorde interacties tussen de partners, en omvat de meerderheid van het partnergeweld (Groenen & Reggers, 2021). Hierbij is bij het geweld sprake van tweerichtingsverkeer, beide partners doen hieraan mee. De andere vorm van partnergeweld wordt intiem terrorisme genoemd – ook wel aangeduid als patriarchaal terrorisme (Verwijs & Lünemann, 2012). Bij deze vorm van partnergeweld gaat het vaak over het hebben van controle over een partner. Dit wordt gedaan door middel van dreiging, intimidatie, stalken, aantasten van zelfvertrouwen, het constant in de gaten houden van het slachtoffer en het onthouden van contact met vrienden en familie (Johnson, 2008). Het is een eenzijdige manier van partnergeweld, in de meeste gevallen is het de man die op verschillende manieren een vrouw zoveel mogelijk in haar vrijheid probeert te beperken. Dit doet hij bijvoorbeeld door vrienden, familie en professionals zoveel mogelijk buiten te sluiten, op deze manier wordt de kans op detectie van de gewelddadige relatie verkleind (Groenen & Reggers, 2021). Binnen deze vorm van partnergeweld is vaak sprake van een verwachting van genderspecifieke stereotypen en rolverdeling vanuit de man, vandaar de naam patriarchaal terrorisme (Verwijs & Lünemann, 2012).

1.3 Daders

Naast de verschillende vormen van partnergeweld kan er ook gekeken worden naar het type dader en hun overeenkomsten. Het is opvallend dat daders van intiem terrorisme vaak geen geweld gebruiken buiten de relationele sfeer (Verwijs & Lünemann, 2012). Deze daders zijn vaak voor de buitenwereld charmante types, waarvan niet wordt verwacht dat zij in staat zijn te doen wat zij doen. Het type dader is vaak erg jaloers aangelegd en is meestal emotioneel

afhankelijk van het slachtoffer (Verwijs & Lünemann, 2012). Daarnaast is het opvallend dat de groep over het algemeen een negatief beeld heeft ten opzichte van vrouwen en uitgaat van traditionele genderrollen (Johnson, 2008). Slachtoffers van intiem terrorisme ervaren vaak ernstige gevolgen van dit partnergeweld. Deze manier van partnergeweld leidt bij slachtoffers vaak tot angsten, verlies van zelfvertrouwen en gezondheidsklachten (Verwijs & Lünemann, 2012).

Naast overeenkomsten in het gedrag van daders blijkt uit onderzoek van Ehrensaft et al. (2006) dat plegers van partnergeweld bovengemiddeld hoog scoren op narcistische, antisociale, vermijdende, woedende en impulsieve persoonlijkheidstrekken. Voordat er sprake is van femicide vertonen daders vaak voortekenen in de vorm van geweld. Campbell et al. (2003) ontwierpen daarvoor een hulpmiddel om risicofactoren te meten van doding door de partner, de 'danger assesment tool'. Deze tool bestaat uit vijftien vragen over risicofactoren die kunnen spelen binnen een relatie waarbij er sprake is van partnergeweld. Hierbij was het idee dat hoe vaker 'ja' werd geantwoord op een vraag, hoe groter het risico werd op (ex-)partnerdoding. Het instrument is voornamelijk ontwikkeld om bewustwording te creëren voor het probleem en de risicofactoren te herkennen. Hierbinnen omschreven Campbell et al. (2003) eerdere geweldpleging, seksueel geweld, drugsgebruik, dreiging met moord of zelfmoord, controle willen en jaloezie als belangrijkste risicofactoren.

Hieraan voegde criminoloog Jane Monckton Smith (2020) een stappenplan toe die patronen en risicofactoren van femicide identificeert. Zij omschrijft verschillende fases waar mogelijke daders doorheen gaan, van eerste date tot moord. Uitspraken over een 'gestoorde' ex en tekenen van heftige jaloezie in het relatieverleden, snelle verbintenis, liefdesbombardementen en dwingende controle zijn de eerste drie stappen. Hierna gebeurt er een ingrijpende gebeurtenis die een reactie ontketent, vaak het uitspreken van de wens om uit elkaar te gaan door het slachtoffer. De reactie hierop kent verschillende vormen van escalatie, bijvoorbeeld nieuwe bombardementen van liefde of gewelddadiger gedrag van de partner richting het slachtoffer. De partner zal alles doen om het slachtoffer te straffen en bij zich te houden. Deze fase kan lang duren, een soort vicieuze cirkel, maar is voor de meeste slachtoffers de laatste fase van de relatie die zij zullen bereiken. In de zesde fase begint het denken over een moord. Hierbij is bijvoorbeeld de relatie daadwerkelijk tot een einde gekomen en kunnen gevoelens van afwijzing en vernedering zorgen voor de optie om over te gaan tot moord. In deze fase komt ook het idee naar voren: 'als ik haar niet kan hebben, mag niemand haar hebben'. In fase zeven worden de moordplannen gemaakt. In fase acht vindt de moord plaats, dit kan een dag na fase zeven zijn, maar ook een jaar later plaatsvinden (Monckton Smith, 2020).

1.4 Beleid en preventie in Nederland

Tijdens de tweede feministische golf, aan het einde van de twintigste eeuw, werd in Nederland geweld in de privésfeer voor het eerst op de politieke agenda gezet (Römkens, 2010). Hierbij werd er meer aandacht gevraagd voor vrouwenmishandeling, verkrachting en seksueel misbruik van kinderen. Dit geweld werd hiervoor gezien als privéprobleem, maar er werd vanaf dat moment meer verantwoordelijkheid van de overheid verwacht. Meer bescherming vanuit de overheid werd vanaf 1984 geboden aan de hand van de eerste beleidsnota ‘seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes’ (Römkens, 2010). Dit beleid hanteerde een feministische analyse en bestempelde geweld tegen vrouwen als een probleem van ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen, die in stand werden gehouden door structurele ongelijkheden (Heurne et al., 2016). In de jaren hierop volgend veranderde dit gendersensitieve beleid. Römkens (2010, p. 4) schreef hierover: *“In het huidige Nederlandse beleid van het Ministerie van Justitie, dat als coördinerend Ministerie inzake ‘huiselijk geweld’ bepalend is, wordt nauwelijks meer gerept over ongelijkheid of verschillen tussen vrouwen en mannen in toegang tot sociaal-economische hulpbronnen (zoals arbeid, inkomen, op leiding en de verdeling van zorgtaken tussen de ouders) en hoe dit op uiteenlopende manieren vrouwen meer kwetsbaar maakt dan mannen om slachtoffer te worden van geweld door intimi, of om zich daaraan te kunnen onttrekken”*.

Ondanks dat vroege beleidsplannen een specifieke genderfocus hadden, was dat bij latere beleidsmaatregelen steeds minder het geval (Heurne et al., 2016). Nederland heeft uitgebreide beleidsplannen voor de aanpak van diverse vormen van geweld, echter is deze 'gedegenderd'. Dit betekent dat er geen gebruik wordt gemaakt van gendergerelateerde termen om categorieën aan te duiden waarvan bekend is dat ze gendergerelateerd zijn (Heurne et al., 2016). Er wordt in Nederland nog weinig onderscheid gemaakt tussen gender en de mogelijke effecten daarvan op interventies en slachtoffers (Steketee et al., 2016).

In begin 2020, publiceerde GREVIO (Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence) een rapport met kritische aanbevelingen naar de wettelijke en andere maatregelen die Nederland neemt om uitvoering te geven aan de hand van het Verdrag van Istanbul (Guns & Janssen, 2020). Dit is een verdrag gericht op het voorkomen en tegengaan van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld. Het verdrag stelt eisen aan de aanpak van deze vormen van geweld (Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2020). In voorgaande jaren werd al kritisch geschreven over onvoldoende gendersensitiviteit binnen Nederlands beleid (zie: Römkens, 2010; Steketee et al., 2016 & Heurne et al., 2016).

Binnen het verslag van GREVIO werd dit nogmaals benoemd, zij schreven hierover: *“Nederlands beleid gaat onder meer uit van de ‘genderneutrale aanpak’, hierbij is er geen erkenning voor vrouwen als groep die een bijzonder groot risico lopen op gendergerelateerde schade. Door middel van deze aanpak bestaat er een groter gevaar op het uitvoeren van interventies door hulpdiensten die niet passend zijn bij de genderspecifieke aspecten. Dit draagt ertoe bij dat vrouwen eerder opnieuw slachtoffer zullen worden”* (Guns & Janssen, 2020, p. 397).

Begin 2023 riepen Het Landelijk Netwerk Veilig Thuis en het Landelijk Netwerk Vrouwenopvang Valente, het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en sport en het Ministerie van Justitie en Veiligheid op voor een gezamenlijke aanpak van femicide. Hierbij vroegen zij de Ministeries femicide te herkennen als een high impact crime die een stevige, integrale aanpak behoeft (Valente, 2023). Hiervoor stelden zij vijf actiepunten op: zet in op preventie, herken de rode vlaggen, maak de hulpverlening laagdrempelig en toegankelijk, zorg voor snelle opvolging na een melding en maak het veiliger om aangifte te doen.

Op 8 juni 2023 vond er op initiatief van Kamerlid Hanneke van der Werf (D66) een rondetafelgesprek over femicide plaats om inzicht te krijgen in wat eraan femicide voorafgaat en hoe preventie hiervan eruit moet komen te zien. Hierbij waren nabestaanden, hulpverleners, beleidsmakers, wetenschappelijke- en maatschappelijke experts aanwezig, waarbij zij hun kennis en aanbevelingen deelde over het onderwerp met verschillende leden van de Tweede Kamer.

Bijna precies een jaar later, tijdens het afronden van huidig onderzoek, werd er op 7 juni 2024 door het demissionaire kabinet een plan van aanpak voor femicide gepresenteerd onder de naam ‘Stop Femicide!’. Op de website van de Rijksoverheid (2024) wordt het plan van aanpak als volgt omschreven: *“hierin bouwt de aanpak van femicide voort op de aanpak van huiselijk geweld, met extra aandacht voor het vergroten van deskundigheid specifiek over femicide en samenwerking tussen betrokken partijen”*. Het plan bestaat uit 4 pijlers: primaire preventie, zicht op (dreigend) geweld, interventies en hulpverlening, en inzicht in probleem en aanpak. Binnen de pijlers zijn 10 prioriteiten benoemd die de komende 2 jaar met voorrang opgepakt worden:

1.5 Beleid en preventie in het buitenland

Met de ontwikkelingen van beleid en preventie maatregelen in andere Europese landen, wordt Nederland de mogelijkheid geboden om hier lering uit te trekken. Spanje is hierin een

voorbeeld, zij erkennen femicide en hebben meerjarige actieplannen voor het tegengaan hiervan. Daarnaast zijn zij een voorloper op het gebied van femicide-registratie en dataverzameling (Atria, 2023). Daarnaast deelde Atria (2023) dat Spanje recentelijk een speciaal protocol goedgekeurd heeft dat de nationale politie de bevoegdheid geeft om vrouwen te informeren over de geschiedenis van misbruik door hun intieme partners, daarmee krijgen slachtoffers waardevolle informatie om beslissingen over hun veiligheid te nemen.

Een ander land dat Nederland voor ging was België. Op 1 oktober 2023 ging een nieuwe wet in werking ter preventie en bestrijding van femicide en gendergerelateerde doding (Strada Lex, 2023). Hierbij wordt er ook gekeken naar de verschillende vormen van geweld die aan femicide vooraf kunnen gaan, zoals seksueel geweld, psychologisch geweld en dwingende controle. Daarnaast wordt er binnen deze wet verplicht elk jaar een verslag gepubliceerd met de belangrijkste statistieken over femicides met informatie over dader en slachtoffer (Strada Lex, 2023).

In een onderzoek van Steketee et al. (2016) is er gekeken naar preventie naar intergenerationeel geweld in Nederland en Europa. Hierbij werd geweld in een gezin gezien als overdraagbaar van generatie op generatie. Binnen dit onderzoek werd er gekeken naar de preventie van verschillende Europese landen op het gebied van geweld en welke hiervan effectief zijn. Enkele voorbeelden van veelbelovende projecten zijn: GEAR (Gender Equality Awareness Raising against intimate partner violence), dient als preventiemaatregel voor partnergeweld. Dit project is gericht op Griekse jongeren, maar wordt inmiddels ook gebruikt in Kroatië, Oostenrijk en Duitsland. Het project gaat de dialoog aan over de rol van vrouwen in de samenleving. Hierbij wordt aandacht geschonken aan gezonde en ongezonde relaties, stereotypering, de invloed die sociaal opgelegde genderspecifieke rollen hebben op relaties en naar de relatie tussen gender ongelijkheid en psychologisch, fysiek en seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes (Steketee et al., 2016). Deze interventie wordt gegeven op middelbare scholen met als doel bewustwording te creëren. Nederland kent ook enkele interventieprogramma's (WE CAN Young & Stay in Love) voor jongeren over het opbouwen van gezonde relaties. In Zweden wordt er gebruik gemaakt van het preventieprogramma Freedom From Violence, hierbij wordt de gemeenschap van scholieren en studenten ingezet om relatiegeweld bespreekbaar te maken met jongeren. Er wordt hierbij een onderwijsprogramma aangeboden van 12-14 uur gericht op jongeren tussen de 13 en 16 jaar met als doel leerlingen aan te sporen (hoe) te handelen bij het zien van geweld. Hierbij wordt een gendersensitief perspectief gehanteerd (Steketee et al., 2016).

2. Methode

2.1 Onderzoeksdesign

Om een volledig beeld te krijgen van femicide in Nederland is er gekozen voor een kwalitatieve manier van onderzoek doen, waarbij data is vergaard door middel van semigestructureerde diepte-interviews. Tijdens een diepte-interview wordt aan de participant gevraagd om langdurig en diepgaand te vertellen over het onderzoeksonderwerp (Mortelmans, 2013). Hierbij is gekozen voor een deductieve manier van onderzoeken, waarbij het toetsen van een bepaalde theorie centraal staat (Doorewaard et al., 2019). Voor afname van de interviews is allereerst een literatuurstudie verricht, zodat getoetst kan worden of dit overeenkomt of afwijkt in de praktijk.

Na operationalisering van de indicatoren binnen dit onderzoek is er een topiclijst opgesteld. Naast een algemene topiclijst, is er ook een participant specifieke topiclijst ontwikkeld. Hier is voor gekozen de verschillende professionele achtergronden van de participanten, waardoor andere onderwerpen van belang zijn. Belangrijke onderwerpen van de algemene topiclijst waren: functie participant, aandacht voor femicide in Nederland (media, politiek) en preventiemaatregelen in Nederland (wethandhavers, overheidsinstanties en hulporganisaties) en binnen functie van participant.

Tijdens afname van het interview is er gekozen voor een gesloten, neutrale ruimte waarin de participant zich op zijn gemak voelt, bijvoorbeeld op kantoor van de participant of thuis. Echter is er ook aangeboden om de interviews online af te nemen, indien de participant niet op korte termijn beschikbaar was. Ook bij online interviews is er gezien het waarborgen van de privacy van de participant en de gevoeligheid van het onderwerp gekozen voor een afgezonderde plek.

2.2 Participanten

Door middel van een selecte steekproef zijn participanten geselecteerd die deskundig zijn op het gebied van femicide. Hierbij was het van belang dat deelnemers van dit onderzoek allen een andere invalshoek op dit fenomeen hadden, om op deze manier een compleet en interdisciplinair beeld te krijgen van preventiemaatregelen van femicide in Nederland. Een slachtofferadvocaat, een Tweede Kamerlid, een hoogleraar, een hulpverlener, journalisten, een beleidsadviseur en meerdere onderzoekers zijn geïnterviewd (N=9). Deze participanten zijn na vooronderzoek geworven door middel van sociale media, hierbij werd gebruik gemaakt van het online platform LinkedIn. Na elk interview is er aan de participant gevraagd of zij binnen hun netwerk connecties hebben die als waardevolle participant zouden kunnen bijdragen. Naast een selecte

steekproef is er op deze manier ook gebruik gemaakt van een sneeuwbaaleffect, deze methode wordt vaak gebruikt bij het zoeken naar 'information-rich' participanten of 'hard-to-reach' populatie, participanten die veel kennis hebben binnen het onderzoeksonderwerp en moeilijk te bereiken zijn (Doorewaard et al., 2019). Dit heeft bijgedragen aan het vinden van geschikte participanten over dit onderwerp.

2.3 Analyse

De dataverzameling heeft een cyclisch verloop gehad, waarbij het interviewen afgewisseld werd met het tussentijds analyseren van de data (Mortelmans, 2017). Na elke analysefase volgde een nieuwe interviewronde, waarbij de vragenlijst specifiek werd aangescherpt. Het doel hiervan is om doormiddel van de aangepaste vragen beter geschikte informatie te verkrijgen, waardoor er een zo goed mogelijk antwoord geformuleerd kon worden op de hoofdvraag.

Na afname van de interviews zijn deze allen getranscribeerd. Vervolgens zijn de transcripten handmatig gecodeerd. Door open codering, middels het markeren van belangrijke citaten uit de transcripten, zijn de hoofdthema's geïdentificeerd. Hierna is er axiaal gecodeerd, waarbij open codes geclusterd zijn en nieuwe thema's ontdekt met als doel om de datapatronen te verklaren (Doorewaard et al., 2019). Tot slot is de data selectief gecodeerd, waar een duidelijke verdeling per categorie en de geïdentificeerde verbindingen tussen de thema's ontstond. Het resultaat van de gebundelde data was een codeboom, een structurele weergave van de gecodeerde data.

2.4 Positionaliteit en limitaties

Binnen onderzoek, en dan vooral binnen kwalitatief onderzoek, is sterk bewustzijn van de eigen rol van de onderzoeker cruciaal. Het is van belang dat de eigen waarden en inzichten die een onderzoeker met zich meedraagt en de invloed die de onderzoeker heeft op de omgeving die wordt bestudeerd achterwege worden gelaten (Mortelmans, 2013).

Ook binnen dit onderzoek staat de positie van de onderzoeker centraal. Positionaliteit betekent 'de invloed van de relatieve sociale, culturele en politieke locatie van een onderzoeker tot een andere persoon in een specifieke context' (Gigengack, 2023). Binnen dit onderzoek verhoudt de positionaliteit van de onderzoeker zich sterk met de limitaties van dit onderzoek. Door een selecte steekproef maakt de onderzoeker zelf de keuze wie er binnen het onderzoek aan het woord komt. Hierdoor kan een eenzijdig beeld van het fenomeen belicht worden en

wellicht de visie van de onderzoeker in de resultaten doorschemeren. Dit wordt echter zo veel mogelijk gewaarborgd door middel van het spreken van deskundigen uit verschillende invalshoeken. Hierdoor is er eerder kans op een veelzijdig beeld van het fenomeen. Daarnaast wordt door het gebruik van het sneeuwbaaleffect nieuwe participanten aangedragen, waar de onderzoeker op dat moment geen zeggenschap in heeft.

Daarnaast zal de gedrevenheid van de onderzoeker invloed kunnen hebben op de positie waarin zij tegenover het onderwerp staat. De wens om door middel van dit onderzoek bij te dragen aan de preventiemaatregelen voor femicide in Nederland is groot. Dit zou kunnen zorgen voor sturende vragen richting participanten. Dit is tegengegaan door de vragen breed en niet sturend te formuleren.

2.5 *Ethisch aspect*

Tijdens het behandelen van de ethische aspecten uit dit onderzoek is het van belang om naar de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit (2018) te kijken. Hierbinnen worden verschillende principes genoemd die van belang zijn binnen onderzoek doen.

Verantwoordelijkheid van de onderzoeker maakt hier onderdeel van uit. Hierbij is van belang dat de onderzoeker sterk rekening houdt met de gerechtvaardigde belangen van haar participanten (VSNU, 2018). Binnen dit onderzoek zijn er zeer sensitieve onderwerpen besproken, waarbij het noodzakelijk is dat participanten hier niet onnodig mee belast worden. Doorewaard et al., (2019) omschrijven dit als het ethische principe *veiligheid* of ‘do no harm’. Dit ethisch aspect is binnen dit onderzoek in acht genomen door te spreken met deskundigen die vanuit hun expertise veelal te maken krijgen met het onderwerp, om ze op die manier niet onnodig te belasten.

Het ethische principe *autonomie* kan hier ook aan toegevoegd worden. Alle participanten zijn namelijk voorafgaand aan het interview goed voorgelicht over het thema van het interview. Op deze manier is het voor hen duidelijk hoe het eruit gaat zien en welke type vragen gesteld kunnen worden. Daarnaast is het de participanten duidelijk gemaakt dat zij elk moment mogen stoppen of een pauze mogen nemen tijdens het interview, op deze manier wordt er met een verantwoordelijke manier omgegaan met de rechten van de participanten.

Binnen het interview is ook de *vertrouwelijkheid* van de participant benadrukt. Alle negen participanten gaven aan geen moeite te hebben met het benoemen van hun namen, waardoor het waarborgen van anonimiteit niet van belang was binnen dit onderzoek. Na afname van de interviews zijn deze getranscribeerd en veilig opgeslagen via Yoda. Dit programma

beheert onderzoeksdata, waardoor de vertrouwelijkheid van deze documenten gewaarborgd is. Tot slot zijn de geluidsopnames van de interviews na afloop van het onderzoek verwijderd.

3. Analyse

3.1 Het begrip femicide

Femicide is in de loop der jaren op verschillende manieren gedefinieerd en gehanteerd. Tijdens de interviews werd femicide bijvoorbeeld door de ene deskundige gedefinieerd als *het doden van een vrouw waarbij haar partner of ex-partner de dader is*, terwijl een andere deskundige de nadruk legde op *gender of macht als motief*. Participant 2 voegt nog een extra element toe aan de eerdergenoemde definities:

“Maar ik vind bijvoorbeeld een moord op een prostituee ook femicide, want dat zegt ook iets over een man die bepaalde dat de vrouw niet meer mocht leven. Maar ook bijvoorbeeld eerwraak. Dus ook als het niet de partner is, maar een broer of een neef.”

Hoewel het belangrijk is om een definitie te hanteren die de ernst en omvang van het probleem in kaart brengt, zorgen de in sommige gevallen uiteenlopende definities volgens deskundigen voor begripsverwarring. De discussie over het gebruik van de juiste terminologie neemt volgens deskundigen aandacht weg van de kern van het probleem. Daarnaast bestaat er door het onvolledig of onnauwkeurig gebruik van de term de kans dat het zijn kracht verliest.

Naast het veelvoud aan definities, zien deskundigen ook een probleem ontstaan door het gebruik van de verkeerde benaming in de media, wat kan leiden tot een verkeerde interpretatie van de ernst en kern van de gebeurtenis. Zo wordt er volgens hen nog te vaak gesproken van een ‘familiedrama’ of ‘gezinsdrama’, wat het vermoeden wekt dat er sprake is van een ongeluk in plaats van een moord of dat beide partijen even schuldig zouden zijn. Ook participant 5 benoemde dit in het interview:

“Dat is in Nederland ook een probleem. Ik denk dat zolang dit soort woorden worden gebruikt, en niet de goede term, dan gaat er ook niet heel veel veranderen in de perceptie van sommige mensen.”

3.2 Voortekenen van femicide

Wanneer we specifiek kijken naar de geïdentificeerde voortekenen van femicide, komt intiem terrorisme, ook wel intiem terreur genoemd, duidelijk naar voren. Volgens deskundigen wordt deze ernstige vorm van partnergeweld nog onvoldoende erkent en herkend. Participant 1 bestempelt zaken waar intiem terreur in voorkomt als complex en ingrijpend. Bij deze zaken is geweld vaak niet nodig om iemand onder controle te houden, maar gebeurt dit veelal door isolatie zodat het slachtoffer volledig afhankelijk wordt van de dader. Verder hebben deskundigen vastgesteld dat plegers van intiem terreur naast dwang en controle verwarring proberen te zaaien door middel van manipulatie. Doordat er bij dit type partnergeweld geen sprake hoeft te zijn van fysiek geweld, kan het voor omstanders lastiger te identificeren zijn wanneer er urgente problemen aan ten grondslag liggen. Volgens participant 1 is het daarnaast lastig om daders van intiem terreur te vervolgen:

“Daar is nu via het strafrecht eigenlijk niks voor, geen instrument voor. Terwijl er zaken zijn waarbij vrouwen dan bijvoorbeeld naar een opvanghuis gaan dat iedereen zegt, ja dit is heel ernstig en iemand is ook echt slachtoffer en heeft echt geleden onder dit gedrag. Maar je kunt er geen strafrechtelijke stempel op drukken.”

Naast de complexiteit van vervolging is er volgens participant 4 ook sprake van complexiteit bij de herkenning van intiem terreur door de omgeving van het slachtoffer en hulpverleners:

“Je let altijd heel erg op de non-verbale communicatie en zeker wanneer de ander heel erg vriendelijk is dat je denkt, dat is toch gek? Dat zo’n vrouw de hele tijd eigenlijk een beetje naar beneden kijkt en zo’n man is aan het praten alsof die de meest lieve, fantastische vrouw heeft ter wereld, zeg maar, dan is dat wel raar dat zo’n vrouw daar niet op reageert.”

In veel gevallen worden tekenen van een verstoorde relatie geïnterpreteerd als een slecht huwelijk, of conflicten of communicatieproblemen die er nou eenmaal bij horen in een relatie. De dwingende controle die hierbij aan ten grondslag ligt wordt in veel gevallen over het hoofd gezien waardoor het probleem kan blijven bestaan. Participant 1 voegt hieraan toe dat dit het risico voor een slachtoffer vergroot, bijvoorbeeld wanneer het slachtoffer volledig wordt gecontroleerd en de dader niet accepteert dat de relatie beëindigd wordt. Het is dan ook noodzakelijk dat incidenten in de relationele sfeer correct gelabeld en in de juiste context geplaatst worden. Hierover zegt participant 1:

“Het labelen als een conflict tussen twee mensen wat opgelost kan worden met betere communicatie. Het is een beetje kort door de bocht, maar dat zie je nog heel veel, dus daar moet nog heel veel in gebeuren.”

Om hulpverleners in staat te stellen om dergelijke situaties eerder te herkennen en adequaat naar te handelen, heeft participant 4 haar collega's een voorlichting gegeven over femicide en intiem terreur. Tijdens de voorlichting werden haar collega's geïnstrueerd over het herkennen van de rode vlaggen en de oneerlijke strijd bij intiem terreur:

“Het doel van de voorlichting is vooral om mensen er alert op te maken. Wij als hulpverleners denken altijd in die meerzijdige partijdigheid. Bij intiem terreur moet je durven achter het slachtoffer te staan. Het was voor mij heel belangrijk om daarop te wijzen, van we herkennen de rode vlaggen.”

Naast het geven van voorlichtingen, zijn er ook screeningsinstrumenten ontwikkeld waar volgens deskundigen nog onvoldoende gebruik van wordt gemaakt in Nederland. Zo wordt er bijvoorbeeld in Canada bij een echtscheiding waar kinderen bij betrokken zijn gebruik gemaakt van een screening om te achterhalen of er sprake is van intiem terreur. Wanneer dit het geval is, wordt dat gezien als een contra indicatie voor het voeren van gesprekken met beide ouders. Participant 2 vertelt in het interview over de aanpak van Nederland hierin:

“Wanneer het niet lekker loopt tussen gescheiden ouders vinden veel hulpverleners dat zij dan samen in een soort hulpverlenend traject moeten. (...) alleen als er sprake is van intiem terreur dan moet je dus niet met die mensen samen in gesprek gaan. Dan moet je iets anders regelen.”

3.3 De invloed van gender en de samenleving

Nederland wordt gezien als een ontwikkeld land op het gebied van gelijkheid, waarbij de traditionele man-vrouw verhouding in een aantal generaties is getransformeerd. Ondanks de verbeterde positie van de vrouw, benadrukken deskundigen dat genderongelijkheid nog altijd oorzaak is voor veel geweld tegen vrouwen in Nederland. Dit contrast zorgt in verschillende contexten voor weerstand, zo ook in het strafrecht. Volgens participant 1 is er sprake van de

wet van de remmende voorsprong. In Nederland gaat het in vergelijking met andere landen beter, waardoor de impuls om verdere verbetering of vooruitgang te realiseren vermindert. Het gebrek aan erkenning van genderongelijkheid en de gevolgen hiervan in Nederland hinderen dan ook de preventie van femicide. Verder is een samenleving waarbij genderongelijkheid aanwezig is van invloed op mannen die hierin opgroeien. Participant 1 omschrijft dit als de norm van de aangetaste mannelijkheid, dat het bijvoorbeeld door vrienden als zwak wordt bestempeld wanneer de man thuisblijft met de kinderen en de vrouw fulltime werkt, waardoor de genderongelijke visie van mannen door elkaar in stand wordt gehouden.

3.4 Daders

Wanneer we specifiek kijken naar de daders van femicide, is er geen algemeen daderprofiel vast te stellen. De daders beschikken over uiteenlopende karaktereigenschappen en komen uit alle lagen van de samenleving. Een veel voorkomende eigenschap is echter dat de daders het niet accepteren wanneer hun partner niet precies doet wat zij willen in een relatie, waarbij het verbreken van de relatie door de ander in veel gevallen het kantelpunt is. Ondanks dat er geen algemeen daderprofiel is vast te stellen, zijn er door verschillende deskundigen wel de nodige risicofactoren geïdentificeerd. Participant 4 omschrijft in het interview enkele risicofactoren:

“Persoonlijkheidsproblematiek, dus dan zit je meer richting de toch wat narcistische persoonlijkheid en antisociale bezitsdrang in jaloezie, extreem jaloers. Bovengemiddeld middelen gebruik van alcohol en drugs. En de patriarchale opvattingen.”

Daarnaast benoemt participant 4 voorgeschiedenis van de dader als een risicofactor, aangezien daders van partnergeweld in veel gevallen zelf getraumatiseerd zijn. Dit onderkent dan ook het belang voor het uitvragen van de geschiedenis door hulpverleners. Echter is het identificeren van risicofactoren volgens participant 3 onvoldoende voor een adequate preventie van femicide:

“Je moet echt breed kijken. Alleen naar dader kijken is niet zo interessant. Je moet echt kijken hoe dat sociale netwerk eruitgezien heeft of de sociale context waarbinnen dat geweld zich voltrokken heeft.”

3.5 Beleid en preventie

De geïnterviewde deskundigen hebben vanuit hun ervaring en expertise aanbevelingen gedaan voor toekomstig beleid en preventie maatregelen voor femicide in Nederland. Ten tijde van de interviews was het overheidsbeleid over femicide nog niet gepubliceerd. Participant 9 sprak haar ongelof hierover uit tijdens het interview met een vergelijking:

“De vergelijking die ik altijd maak is als er nu ergens een schip zinkt en daar gaan 43 mensen dood, dan gaan ze er alles aan doen om te zorgen dat het nooit meer gebeurt. En dit is al jaren hetzelfde, de cijfers blijven stabiel 40-43 vrouwen per jaar sterven. En het verandert gewoon niet, terwijl daar echt wel wat aan kan veranderen, denk ik.”

Voor een effectieve aanpak van femicide zijn meer preventieve maatregelen nodig. Volgens deskundigen heeft het schenken van meer aandacht voor indicatoren van femicide een bevorderende werking. Een voorbeeld is de onvoldoende aandacht voor huiselijk geweld als aanloop naar femicide. Om dit verband te kunnen identificeren, is er allereerst volgens hen meer aandacht nodig voor huiselijk geweld in de breedste zin. Het ontwikkelen van kennis kan bereikt worden doormiddel van campagnes, bij voorkeur met een opvallende en confronterende insteek om de ernst van het probleem aan het licht te brengen. Ook het verbeteren van voorlichting en scholing over het onderwerp draagt bij aan het vergroten van de aandacht voor huiselijk geweld.

Naast het vergroten van de aandacht voor, en kennis van, huiselijk geweld en femicide, is het ook noodzakelijk om de meldmogelijkheden voor slachtoffers laagdrempeliger te maken. Ook participant 8 spreekt haar zorgen hierover uit nadat gebleken is dat slachtoffers gemiddeld pas na 33 geweldsincidenten aangifte doen. Dit is volgens deskundigen tegen te gaan door het oprichten van meerdere zorgcentra door het hele land. In Rotterdam is dit zorgcentrum al opgezet en fungeert het als inloopcentrum voor mensen in nood. Er hoeft geen afspraak gemaakt te worden, de politie is aanwezig in geval er aangifte gedaan moet worden, en ook forensische artsen, psychologen en maatschappelijke werkers staan klaar om hulp te verlenen. Het doel van het zorgcentrum is dat het slachtoffer niet langs 20 instellingen hoeft, maar op één plek haar verhaal kan doen en direct de benodigde zorg ontvangt. Ook in andere landen zijn dergelijke zorgcentra opgericht, waar volgens participant 6 door Nederland nog voldoende lering uit kan trekken.

Naast het vergroten van meldmogelijkheden, pleiten deskundigen ook voor het verhogen van de kennis binnen hulpinstanties, bijvoorbeeld in de vorm van gespecialiseerde politieagenten. Zij zouden graag zien dat er op elk politiebureau een agent zit die kennis heeft over femicide, huiselijk geweld en intiem terreur. Het gevolg zal zijn dat deze agent rode vlaggen eerder herkent, hulp op tijd ingeschakeld kan worden en levens worden gered. Naast gespecialiseerde agenten is het wenselijk om de kennis over femicide binnen de politie in het algemeen te verhogen, zodat iedere agent beter in staat gesteld wordt om gevaarlijke signalen eerder te herkennen en in actie te komen. Participant 2 vertelt hierover:

“(…) dat wanneer een vrouw zich meldt bij de politie over wurgen dat zij ook weten, oh maar dan is dit heel serieus. Dat is gevaarlijk, want dan heb je 7 keer zoveel kans om vermoord te worden.”

Naast het oprichten van deze zorgcentra bevelen deskundigen ook aan om gebruik te maken van toegankelijke nieuwe technologieën. Een van deze technologieën wordt momenteel gepilot in Rotterdam, participant 2 licht toe:

“Hierbij draagt het slachtoffer een armband en de dader een enkelband. Wanneer deze te dicht bij elkaar in de buurt komen, dan gaat er een alarm af bij de meldkamer. Dan bellen zij de vrouw en leiden zij haar weg van die man.”

Een andere mogelijke technologie is het gebruiken van een app gericht op het tegengaan van gendergerelateerd geweld. In verschillende andere landen wordt deze techniek momenteel al toegepast. Volgens participant 5 kan de app gebruikt worden om een noodoproep te plaatsen, bewijsmateriaal veilig te verzamelen en bewaren voor een eventuele aanklacht en het chatten met hulpverleners. In Nederland wordt er een vergelijkbare app ontwikkeld, genaamd EviSafe, waarin geluidsopnames van slachtoffers worden geanalyseerd op dreigende kenmerken om tijdig een alarm te sturen naar omstanders of hulpinstanties. Ook biedt de app de mogelijkheid om bewijs te bewaren of stalking tegen te gaan, om eventuele escalatie tijdig te voorkomen (Evisafe, 2024).

Naast het vergroten van de aandacht en het faciliteren van meldmogelijkheden voor slachtoffers, is het ontwikkelen en verspreiden van meer kennis noodzakelijk voor het effectief bestrijden van femicide. Participant 5 zegt hierover:

“Ik denk het grootste risico, als je het zo kan noemen, is het niet herkennen of erkennen van bepaalde patronen. Dus of omdat er niet genoeg aandacht aan wordt besteed in onderzoek en dergelijke, of omdat mensen bijvoorbeeld niet serieus worden genomen. Ik denk dat dat een van de grootste risico's of valkuilen op dit moment is. Dat moet echt aangepakt worden.”

Hierbij zien deskundigen het onderzoek van Jane Monckton Smith, waarin het stappenplan wordt beschreven tussen het slachtoffer en de dader vanaf de eerste ontmoeting tot aan de dood, als een voorbeeld voor de patronen die aan femicide voorafgaan. Hierbij is het volgens hen noodzakelijk om deze kennis te gebruiken voor toekomstige preventiemaatregelen en beleid in Nederland. Echter waarschuwen enkele deskundigen voor het te simplistisch presenteren van het verloop van en de oplossingen tegen femicide. Volgens enkele deskundigen verlopen de fases van Jane Monckton Smith in veel gevallen een stuk complexer, en moet hier dan ook rekening mee worden gehouden bij toekomstige onderzoeken en beleidsstukken. Het simplificeren van de aanloop naar femicide kan volgens participant 3 de onrealistische verwachting scheppen dat het gemakkelijk tegen te gaan is. Daarnaast benadrukt participant 3 dat de aanpak van femicide voort moet komen uit de aanpak van huiselijk geweld, in plaats van dat er een losse aanpak voor beiden wordt opgezet.

“Je moet je realiseren. Dat is continuüm, dat geweld. Dat voltrekt zich op een schaal. Dat escaleert, dat bouwt op en je moet in de voorkant zijn als dat geweld zich aan het opbouwen is. Daar kun je rode vlaggen herkennen en om Jane Monckton Smith is veel te doen geweest, maar er zijn veel meer ontwikkelingspaden, er is niet één pad naar dodelijk geweld. Het ligt ook aan het type dader waar je mee te maken hebt. Dus er zijn verschillende paden.”

Een andere mogelijke aanbeveling is het verbeteren van de samenwerking tussen hulporganisaties. Deskundigen zien de meerwaarde hiervan in verschillende aspecten, waaronder het bundelen van aangiftes en incidenten om zo de context beter in kaart te brengen. Participant 6 vertelt hierover:

“De financiering van bijvoorbeeld de jeugdzorg, staat los van wat de politie doet en dat staat los van wat maatschappelijk werk of de vrouwenopvang doet. Dus als er in een gezin sprake is van geweld, dan kan het zomaar zijn dat er eerste hulp komt voor de vrouw en dat het kind op een wachtlijst komt voor therapie. En dat de man heel lang moet wachten of gevangengenomen wordt. En dat daarna pas iets op gang gebracht kan worden. Terwijl je wil dat het tegelijk in samenhang met elkaar gebeurt, zodat dat het in de dynamiek met elkaar goed loopt. Alleen is dit qua financiering en beschikbaarheid lastig. Alles wordt los van elkaar betaald, georganiseerd en er zijn enorme wachtlijsten.”

Ook participant 8 is vanuit de politiek gericht op dit onderwerp, en vertelt dat de huidige aanpak volgens haar te versnipperd is. Zij vindt dat we als samenleving, maar ook binnen het zorg- en veiligheidsdomein, niet altijd in staat zijn om de rode vlaggen voorafgaand aan femicide te herkennen, dan wel de juiste hulp te bieden aan vrouwen. Op het verzoek van haar en haar collega's kwam er met prioriteit een plan van aanpak voor femicide. Met dit plan willen zij dat het zorg- en veiligheidsdomein samen straks veel beter geëquipeerd zijn om femicide te voorkomen.

In Nederland is het formuleren van overheidsbeleid afhankelijk van het zittende kabinet, met als gevolg dat plannen bij een nieuw kabinet soms ophouden te bestaan. Een verklaring hiervoor zou volgens participant 6 kunnen zijn dat ministers bepaalde beleidsvoorstellen mijden wanneer de resultaten pas na het ministerschap uitkomen. Voor femicide raden de deskundigen dan ook aan om met langdurige plannen te komen, zodat het thema niet ten koste gaat van de politieke agenda van ministers. Participant 6 verteld hierover met betrekking tot de jeugdzorg:

“Terwijl voor ruimtelijke ordening en voor wegen is het heel normaal om een 10/20 jaren plan te hebben. Dat zouden we voor de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties ook moeten doen. De kennis van wat werkt is er. We nemen de lantaarnpalen in Nederland nu serieuzer dan onze eigen kinderen.”

Naast de complexiteit van de politieke agenda, benoemen deskundigen dat de uitkomsten van een beleid tegen huiselijk geweld lastig meetbaar zijn waardoor de benodigde uitgaven lastig te onderbouwen zijn. Toch hameren deskundigen erop dat dit niet demotiverend

moet werken, maar dat het belang ervan ingezien moet worden. Ook ligt er volgens participant 7 een probleem bij de stappen na een geschreven beleid. Zij vertelt hierover:

“Maar vanuit dat beleid moet je ook bevorderen dat de kennis verbeterd wordt en dat wordt nu heel erg aan uitvoerende partijen gelaten. De centrale overheid neemt daar eigenlijk geen rol in. Zowel het rijk niet als gemeente niet en dan maken uitvoerders andere keuzes. En dan gebeurt er dus niet zoveel.”

Naast het effect van de politiek agenda, vinden deskundigen dat geïdentificeerde problemen vaak te gedecentraliseerd worden aangepakt, wat een obstakel vormt voor effectieve preventie. Gemeenten vinden los van elkaar het wiel opnieuw uit, terwijl de aanpak van femicide volgens participant 7 in Groningen niet, in beginsel, om een andere expertise vraagt dan in bijvoorbeeld Zeeland. Zij geeft hiervan een praktijkvoorbeeld. In Rotterdam is de afgelopen jaren enorm geïnvesteerd in de aanpak van stalking, met verbeterde resultaten, echter wordt deze aanpak niet in andere delen van Nederland overgenomen. Het gevolg van de huidige gedecentraliseerde aanpak zijn de onvoldoende gedeelde rollen en plichten, waardoor landelijke partners zoals de politie minder nauwkeurig te werk gaan.

Naast het vergroten van de aandacht voor huiselijk geweld, het uitbreiden van de kennis van en erkenning voor femicide en het verbeteren van de samenwerking tussen hulpinstanties benoemden deskundigen het delen van kennis met andere landen als een noodzakelijke stap.

Door deskundigen genoemde waardevolle preventie maatregelen zijn bijvoorbeeld het waarschuwen van de nieuwe partner van een man die een strafblad heeft en bekend staat als gewelddadig (Engeland), overheidsprogramma's voor voorlichtingen op scholen over gendergelijkheid, emancipatie, femicide en huiselijk geweld (Zweden), een wet voor het voorkomen van femicide (België), gespreksgroepen voor bewustwording onder mannen die huiselijk geweld plegen (Italië) of een verlofregeling van 10 dagen wanneer een vrouw wil vluchten voor huiselijk geweld (Australië).

4. Discussie

In het huidige onderzoek is gepoogd antwoord te geven op de hoofdvraag: *Wat zijn de ervaringen van deskundigen omtrent de huidige preventiemaatregelen van femicide in Nederland?* Aan de hand van een literatuurstudie en negen interviews met deskundigen is de preventie van femicide in Nederland vanuit verschillende expertises onderzocht.

De bevindingen van het onderzoek zijn te classificeren in verschillende subthema's. Allereerst zorgt het veelvoud aan definities voor begripsverwarring, met als gevolg dat femicide soms onvoldoende of niet correct gebruikt wordt als term in de media. Het ontbreken van of verkeerd gebruiken van de term femicide geeft als gevolg een vertekend beeld van de ernst van het probleem. Deze bevinding is in lijn met het onderzoek van Bouzerdan en Whitten-Woodring (2018), waarin zij stellen dat het niet benoemen van het probleem bij de correcte naam het verder in de hand kan werken. Daarnaast stellen zij, in lijn met de deskundigen uit dit onderzoek, dat preventiemaatregelen pas tot stand komen wanneer er een naam aan het probleem wordt gegeven.

Een tweede belangrijk punt uit huidig onderzoek, is dat er meer aandacht besteed dient te worden aan het identificeren en herkennen van de voortekenen van femicide, zoals intiem terreur. In lijn met Groenen en Reggers (2021) zien de deskundigen intiem terreur als een eenzijdige vorm van partnergeweld, waarbij het in de meeste gevallen gaat om een man die op verschillende manieren een vrouw zoveel mogelijk in haar vrijheid probeert te beperken. Om dit probleem tegen te gaan, opperen de deskundigen dan ook voor het strafbaar maken van dwingende controle als een passende aanpak aangezien er momenteel binnen het strafrecht nog geen instrumenten voor zijn. In een poging om intiem terreur in Nederland te verklaren, grijpen deskundigen naar de diepgewortelde traditionele kijk op de man-vrouw verhouding. Dit kan in verband worden gebracht met de patriarchale theorie, welke bepaalde vormen van geweld tegen vrouwen verklaart door middel van de patriarchale samenleving (Liem et al., 2018). Intiem terrorisme wordt daarom ook wel patriarchaal terrorisme genoemd (Verwijs & Lünemann, 2012). Daarnaast is de algehele cultuur waarin een persoon opgroeit van invloed op de patriarchale kijk op de maatschappij (Carter, 2014). Ondanks deze informatie zien de deskundigen dat er sprake is van een enorme weerstand in Nederland tegen het erkennen van de spelende ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Het niet willen erkennen van deze genderongelijkheid is volgens deskundigen een obstakel voor de preventie van femicide.

Verder werd er in huidig onderzoek aandacht besteed aan het daderprofiel bij femicide, en de complexiteit hiervan. Daders hebben in de meeste gevallen verschillende achtergronden,

persoonlijkheidskenmerken en bevinden zich in alle lagen van de samenleving. Toch hebben deskundigen ook een aantal overeenkomsten tussen daders geïdentificeerd wat in lijn ligt met verschillende wetenschappelijke onderzoeken, zoals narcistische persoonlijkheidskenmerken (Ehrensaft et al., 2006), extreme jaloezie (Verwijs & Lünemann, 2012), bovengemiddeld middelengebruik (Campbell et al., 2003) en patriarchale opvattingen (Johnson, 2008). Verder zijn in het onderzoek verschillende preventiemaatregelen door de deskundigen opgeworpen voor een effectievere bestrijding van femicide in Nederland. De eerste belangrijke aanbeveling is volgens hen dat er meer aandacht nodig is voor huiselijk geweld, dit zou in Nederland gerealiseerd kunnen worden door het opzetten van gerichte campagnes, voorlichting en scholing. De aanpak dient niet alleen op middelbare scholen preventief toegepast te worden, maar ook op bijvoorbeeld de politieacademie en hulpverleners om hen op die manier handvatten te bieden voor wanneer ze er mee te maken krijgen.

Naast het versterken van de aandacht voor, en kennis van, huiselijk geweld en femicide, kwam uit het onderzoek ook naar voren dat het van belang is dat de meld en zorg mogelijkheden voor slachtoffers toegankelijker gemaakt moeten worden, bijvoorbeeld door de invoering van een app of het openen van meer zorgcentra. Op die manier kunnen slachtoffers eerder aan de bel trekken, en ontvangen ze de nodige zorg en bijstand op een centrale plaats. Nauw samenhangend aan dit punt is het versterken van de samenwerking van hulpinstanties binnen het zorg- en veiligheidsdomein.

Een andere belangrijke bevinding in huidig onderzoek is dat het een bevorderende werking heeft wanneer wetenschappelijke inzichten worden toegepast in de praktijk. Bijvoorbeeld door het toepassen van risicoanalyses in gevallen van partnergeweld, zoals de 'danger assessment tool' van Campbell et al. (2003), welke tot op heden onvoldoende gebruikt worden volgens deskundigen. Door het gebruik van dergelijke meetinstrumenten, wordt de kans op doding door de partner verlaagd aangezien rode vlaggen eerder herkend worden. Tot slot is uit het onderzoek gebleken dat het bestrijden van huiselijk geweld en femicide een meer gecentraliseerde aanpak behoeft, waarbij gelijktijdig lering moet worden getrokken uit de ontwikkelingen in andere landen. Op die manier zal het wiel niet onnodig een tweede keer uitgevonden worden, en kan de aanpak effectief door ontwikkelen.

Het onderzoek naar de visie van deskundige op de huidige preventiemaatregelen in Nederland snijdt een actueel thema aan dat ook in de aankomende jaren meer aandacht vereist. Na de onderzoeksfase is er door de overheid een plan van aanpak gepubliceerd, wat deze urgentie onderschrijft en ervoor zal zorgen dat er meer aandacht aan het bestrijden van femicide zal worden besteed. Verder is in dit onderzoek gebruik gemaakt van de input van deskundigen

die allen vanuit een andere invalshoek naar femicide kijken, met als doel om de verschillende preventiemaatregelen voor femicide in kaart te kunnen brengen en een zo compleet en interdisciplinair mogelijk antwoord te formuleren op de hoofdvraag. Daarbij kan er lering worden getrokken uit hun ervaringen, uit bijvoorbeeld het strafrecht, de politiek of de journalistiek, om zo de toekomstige preventiemaatregelen effectiever te maken. Daarnaast draagt dit onderzoek bij aan het vergroten van de aandacht voor het onderwerp femicide in Nederland, wat onlosmakelijk verbonden is aan een betere preventie. Tot slot heeft de kwalitatieve insteek van het onderzoek de mogelijkheid geboden om dieper op bepaalde bevindingen en aanbevelingen in te gaan. Hierdoor is er kostbare informatie gewonnen, waardoor er meer inhoudelijk antwoord gegeven kon worden op de hoofdvraag.

Aan het huidige onderzoek liggen ook een aantal beperkingen ten grondslag. Allereerst moet de positie van de onderzoeker in acht genomen worden. De persoonlijke betrokkenheid en gedrevenheid kan bevorderend zijn, maar kan ook zorgen voor sturing en blinde vlekken. Om dit te voorkomen is er tijdens het onderzoek gebruik gemaakt van open, niet sturende vragen en is de persoonlijke visie van de onderzoeker tijdens de interviews achterwege gebleven. Daarnaast zijn de beperkte interviewvaardigheden van de onderzoeker een beperkende factor voor het onderzoek. Dit kan mogelijk invloed hebben gehad op de diepte en kwaliteit van de verzamelde data, wat uiteindelijk van invloed kan zijn op de uitkomsten van het onderzoek. Door het bespreken van de vragenlijst met scriptiebegeleidster Gianni Croes, is gepoogd ondermaatse vraagstellingen preventief te verwijderen om de kwaliteit te borgen. Tot slot zorgt het aantal geïnterviewde deskundigen (N=9) voor een beperkte generaliseerbaarheid van het onderwerp. Om dit tegen te gaan zijn de uitspraken van de deskundigen getoetst aan de literatuur en zijn de uitkomsten vergeleken met het recent gepubliceerde plan van de overheid. Tot slot heeft het huidig onderzoek implicaties voor zowel het onderzoeksveld als de maatschappij. Allereerst scheidt het onderzoek inzicht in concrete interdisciplinaire aanbevelingen van deskundigen die nog geen onderdeel uitmaken van het onlangs gepubliceerde femicide plan van de overheid. Zo gaven deskundigen aan dat het strafbaar maken van dwingende controle en meer financiële steun van belang zijn voor het tegengaan van femicide, beide componenten zijn niet opgenomen in het plan van aanpak Stop Femicide! van de overheid. Het onderzoeksveld zou dit onderzoek dan kunnen gebruiken als basis voor vervolgonderzoek, bijvoorbeeld in de vorm van een longitudinaal onderzoek voor het toetsen van de effectiviteit van preventiemaatregelen voor femicide in Nederland over een langere periode. Op deze manier kan er in de toekomst concreet geëvalueerd worden of de huidige

beleidsplannen van de overheid effectief zijn geweest, of dat er andere maatregelen noodzakelijk zijn voor het tegengaan van femicide.

Vandaar dat er binnen huidig onderzoek geconcludeerd is dat meer onderzoek en aandacht naar femicide noodzakelijk is voor het verbeteren van preventiemaatregelen, beleid en kennis van omstanders. Dit kan namelijk levens redden.

Referentielijst

- Atria. (2023 Maart 3). *Wat is femicide?* Atria, Kennisinstituut voor Emancipatie en vrouwengeschiedenis. <https://atria.nl/nieuws-publicaties/geweld-tegen-vrouwen/wat-is-femicide/>
- Bouzerdan, C. & Whitten-Woodring, J. (2018). Killings in Context: an Analysis of the News Framing of Femicide. *Human Rights Review*, 19, 211-228. <https://doi.org/10.1007/s12142-018-0497-3>
- Browne, G. (2017). Lustful Killings in Ciudad Juárez: A Look at “Femicide,” Machismo, and Roberto Bolaño’s “Precious”. *Royal Road*, 1, 48-57. <https://doi.org/10.48497/dbak-z381>
- Campbell, J., Webster, D., Koziol-McLain, J., Block, C., Campbell, D., Curry, M., Gary, F., Glass, N., McFarlane, J., Sachs, C., Sharps, P., Ulrich, Y., Wilt, S., Manganello, J., Xu, X., Schollenberger, J., Frye, V & Laughon, K. (2003). Risk Factors for Femicide in Abusive Relationships: Results from a Multisite Case Control Study. *Am J Public Health*, 93(7), 1089-1097. [10.2105/ajph.93.7.1089](https://doi.org/10.2105/ajph.93.7.1089)
- Carter, MJ. (2014). Gender Socialization and Identity Theory. *Social Sciences*, 3(2), 242-263. <https://doi.org/10.3390/socsci3020242>
- Centraal Bureau voor de statistiek. (2021). *Minder moorden in 2020, wel meer jongeren vermoord*. CBS. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/39/minder-moorden-in-2020-wel-meer-jongeren-vermoord>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2022). *Sociaal veilig leven*. Emancipatiemonitor 2022 CBS. <https://longreads.cbs.nl/emancipatiemonitor-2022/sociaal-veilig-leven/>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2023). *Meer mensen vermoord in 2022, meeste slachtoffers in Rotterdam*. CBS. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/35/meer-mensen-vermoord-in-2022-meeste-slachtoffers-in-rotterdam>
- Cetin, I. (2015). Defining Recent Femicide in Modern Turkey: Revolt Killing. *Journal of International Women's Studies*, 16(2), 346-360. <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol16/iss2/22>
- College voor de Rechten van de Mens. (2023, September 20). *Gendersensitieve aanpak nog onvoldoende aanwezig in bestaand beleid, gemeenten en Rijksoverheid aan zet*. Mensenrechten.

<https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2023/09/20/gendersensitieve-aanpak-nog-onvoldoende-aanwezig-in-bestaand-beleid-gemeenten-en-rijksoverheid-aan-zet>

Doorewaard, H., Kil, A., & Ven, A. van de. (2019). *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek: een praktische handleiding* (2de druk). Amsterdam: Boom

Duursema, I. (1982, April 4). Demonstratie Stop moord op vrouwen. [Foto]. Atria.
<https://collectie.atria.nl/bibliotheek/item/287234-demonstratie-stop-moord-op-vrouwen-1982>

Gigengack, R. (2023). Positionaliteit in kwalitatief onderzoek. *Amsterdam University Press*, 28 (1), 1-5. <https://doi.org/10.5117/KWA2023.1.001.GIGE>

Groenen, A., & Reggers, S. (2021). Partnergeweld. Een veelkoppige ontwrichting in afhankelijkheidsrelaties. *Tijdschrift Klinische Psychologie*.

Guns, W. M., & Janssen, J. H. L. J. (2020). Gender en geweld: Over hoe Nederland laveert tussen genderneutraliteit en internationale aandacht voor geweld tegen vrouwen. *Proces: tijdschrift voor strafrechtpleging*, 99(5), 394-404.
<https://doi.org/10.5553/proces/016500762020099005007>

Heurn, J., Husu, L., Strid, S. & Verloo, M. (2016). Interrogating violence against women and state policy: Gendered intersectionalities and the quality of policy in The Netherlands, Sweden and the UK. *Current Sociology*, 64(4). 1-17.
[10.1177/0011392116639220](https://doi.org/10.1177/0011392116639220)

Hija, N. (2024, Mei 23). Protecting Domestic Violence and Abuse Victims, hands-free. EviSafe. <https://evisafe.com/#home>

Ehrensaft, M., Cohen, P. & Johnson, J. (2006). Development on Personality Disorder Symptoms and the Risk for Partner Violence. *Journal of Abnormal Psychology*, 115, 3, 474-483. [10.1037/0021-843X.115.3.474](https://doi.org/10.1037/0021-843X.115.3.474)

Johnson, M. P. (2008). *A typology of domestic violence: intimate terrorism, violent resistance and situational couple violence*. *Gender & Society*, 25(4), 522-524.
<https://doi.org/10.1177/0891243211405653>.

Liem, M. C. A., Jong, I. D., & Maanen, J. V. (2018). Partnerdoding in Nederland. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 17(4), 34-53. [10.5553/TvV/187279482018017004003](https://doi.org/10.5553/TvV/187279482018017004003)

- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2020). Versterking aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling in Caribisch Nederland. *Rijksoverheid*.
<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/12/07/versterking-aanpak-huiselijk-geweld-en-kindermishandeling-in-caribisch-nederland>
- Monckton Smith, J. (2020). Intimate partner femicide: Using Foucauldian analysis to track an eight stage progression to homicide. *Violence against woman*, 26(11), 1267-1285. <https://doi.org/10.1177/1077801219863876>
- Mortelmans, D. (2013). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. (4). Acco Leuven/ Den Haag. ISBN 978-90-334-9360-7
- Mortelmans, D. (2017). *Kwalitatieve analyse met Nvivo*. Acco Leuven/ Den Haag. ISBN 9789462927858
- Strada Lex. (2023 Juli 13). *Een nieuwe wet ter preventie en bestrijding van feminicides en gendergerelateerde dodingen*. Strada Lex.
https://www.stradalex.com/nl/sl_news/document/sl_news_article20230906-2-nl
- Rijksoverheid. (2024, Juni 7). Plan van aanpak Stop Femicide! gepresenteerd. Rijksoverheid.
<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2024/06/07/plan-van-aanpak-stop-femicide-gepresenteerd>
- Römkens, R. (2010). Omstreden gelijkheid; over de constructie van (on)gelijkheid van vrouwen en mannen in partnergeweld. *Justitiële verkenningen: Documentatieblad van het ministerie van justitie*, 36(8), 11-32.
- Russell, D. E. H., & Harmes, R. A. (2001). *Femicide in global perspective*. Teachers College Press. ISBN 9780807740484
- Steketee, M., Römkens, R., Pels, T., Lünemann, K., Mak, J., & Mejdoubi, J. (2016). Preventie van intergenerationeel geweld Nederland en EU. *Verkenning van wat werkt*.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal. (2023, Juni 8). *Rondetafelgesprek over femicide*. Tweede Kamer.
https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/uitgelicht/rondetafelgesprek-over-femicide
- United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Woman. (2022). *Statistical Framework for the measuring the Gender-related killing of women and girls (also referred to as 'femicide/feminicide')*. 1-31.

https://lac.unwomen.org/sites/default/files/2022-08/1%20Statistical_framework_femicide_2022%20Vs%20150822%20%281%29.pdf

United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Woman. (2022).

Gender-related killings of women and girls (femicide/feminicide). 1-48.

<https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-11/Gender-related-killings-of-women-and-girls-improving-data-to-improve-responses-to-femicide-feminicide-en.pdf>

Valente. (2023). *Ministers: voorkom nog meer slachtoffers femicide, haal taboe weg!* -

Vereniging Valente. Vereniging Valente. <https://www.valente.nl/nieuws/ministers-voorkom-nog-meer-slachtoffers-femicide-haal-taboe-weg/>

Verwijs, R. & Lünemann, K. (2012). Partnergeweld. *Achtergrond en risicofactoren*.

Verwey-Jonker instituut. <https://moedigemensen.nl/wp-content/uploads/2019/03/6.-Verwijs-R-en-L%C3%BCnneman-K-2012-Partnergeweld-achtergrond-en-risicofactoren-hoofdstuk-2-en-3-31-p-.pdf>

VSNU (2018): *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke*

integriteit. DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-2cj-nvwu>

West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). *Doing gender*. *Gender & society*, 1(2), 125-151.

Bijlage 1: Codeboom

